

İSLAM ÖNCESİ FARS EDEBİYATINDA ÇOCUK EDEBİYATININ İZLER

Çiğdem ÇITAKOĞLU*

Özet

Çocuk edebiyatı kavramı olarak her ne kadar 16. yüzyıldan sonra batıda oluşmaya başlamış ve 20. yüzyıldan itibaren alanı genişletilmiş de bu edebiyat türünün özellikle doğu halkları edebiyatında, tarih kadar eski bir yeri vardır. Sayısız medeniyetlere ev sahipliği yapmış İran'ın, çocuk ve gençlere hitap eden edebi eserleri çok eski dönemlere dayanır. Fars edebiyatının mazisinde çocuklara özgü, bağımsız yazılı bir edebiyat olmamıştır, fakat çocukları ilgilendiren, onların duygu dünyasına seslenen hikâye, öykü, destan anlatımı, bilmece, ninni, müzikal oyunlar vb. edebi türler her zaman var olmuş ve Fars klasik edebiyatının vazgeçilmez mirası şeklinde günümüze kadar gelmiştir. Öyle ki bu klasik Fars edebiyatı daha çok yetişkinler ve ileri yaş gruplarına özgüdür denilirse, halk edebiyatının da temelde çocuklara özel olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu ülkenin çocuk edebiyatına ait verimlerini doğru anlama ve yorumlanın yolu onun kültürel ve tarihsel altyapısını bilmekten geçer.

Bu çalışmada, İslam öncesi Fars edebiyatında çocuk edebiyatının izleri irdelenecek, Fars çocuk edebiyatının ilk temel eserleri kabul edilen *Direkht-i Asurik*, *Hudayname* ve enderznamer gibi İslam öncesi döneme ait bazı eserler, çocuk edebiyatına has bakış açısıyla incelenerek, bunların tarihsel ve kültürel kodlarına işaret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Edebiyatı İzleri, Fars Edebiyatı, İslam Öncesi, Miras, Gelenek, Asurriyan Tree...

The Traces Of Children's Literature Pre-Islam In Persian Literature

Abstract: Fundamental concepts of children's literature is to believed started in 16th century and after 20th century it becomes seen widely in western literature, but we can easily claim that children's literature is old as long as history in eastern literature. Iran's civilization, which has been home for numerous civilization in the history, had given great importance

to child and young literature. Many books have been written for them so far. The fact that is hard to say Iranian had independent written literature for children, but we can see that there was oral literature for children even before Islamic era. We have a lot of story, tale, epic, enigma, lullaby, musical theatre etc... from ancient Iranian time which given us an idea about child and young feelings. Whenever we say classical Iranian literature is for adults on the other hands it can be accepted that Folk literature based on children world. In order to understand children's literature in Iranian culture and civilization we should go back to history of Iran. The ancient Iranian culture and society will give us many clues to search and know better the children's literature. In this work [article] we will try to study the traces of children's literature pre-islamic period in Persian literature. Assyrian Tree, Hodayname with Andarzname's... will be our main sources to study children's literature as a child's point of view.

Key Words: Children's literature traces, Persian Literature, Islamic ago, the heritage, traditions, Assyrian Tree.

İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE İRAN'DA ÇOCUĞUN SOSYAL VE KÜLTÜREL DURUMU

İslam öncesi pek çok medeniyette olduğu gibi Akamenişler medeniyetinde de çocuğun sosyal konumu, ailesinin sosyal konumuna bağlıydı. Şöyle ki esir bir ailede dünyaya gelen çocuk esir, özgür bir ailede dünyaya gelen çocuk Da ölene kadar özgürdü. Zerdüştlüğün doğuşundan önceki bu dönemde, topluma en fazla "*Kerpen*" adı verilen kâhin ve din adamları yön vermişti. Aynı şekilde çocuğun geleceğini belirleyen en etkili sınıf yine bunlardı. Aileler, çocukların eğitimini de üstlenen Kerpenlerin, çocukları üzerinde kurduğu her türlü muayyenetçi tutuma mutlak şekilde teslim olmuştu. Zerdüştlüğün kutsal kitabı Avesta'nın "*Gatalar*" bölümünde yeni dinin [Zerdüştlüğün] doğuşundan önce, Kerpenlerin halk üzerinde kurduğu tahakküm açık bir dille ifade edilir. Kerpenlerin toplumu belirleyici rollerine dair ilginç parametreler veren eserlerin başında hiç şüphesiz Firdevsi'nin *Şahname*'si gelir. *Şahname*'de mitsel bir anlatımla gelen *Zal ile Simurg* hikâyesi, Kerpenlerin toplum üzerindeki belirleyici rolüne güzel bir örnektir. Bu yarı tarihi hikâyeye göre; çocuk hasretiyle yanıp tutuşan Sam adlı pehlivanın çocuğu olur, fakat bu çocuk diğer çocuklardan biraz farklıdır. Saçları tümüyle beyazdır, çocuğun beyaz olduğunu görenler ona beyaz saçlı anlamına gelen *Zal* ismini verir, fakat bu isim onu Kerpenlerin şerrinden kurtarmaya yetmez ve çocuğun doğumunu uğursuzluğa

* Dr. Chidam Chitakoglu, Department of Accounting and Finance, Islamic Azad University, Khameneh Branch, Khameneh, Iran. E-Mail: chitakoglu@yahoo.com

yoran Kerpenler, çocuğun dağ başında kurda kuşa yem edilmesini söyler, Sam da Kerpenlerin dediği gibi yapar...^[1] Coğrafik konumları itibariyle, Sümer, Babil ve Asur medeniyetleri gibi Mezopotamya orijinli medeniyetlerle komşu olan ve İran'ın Ari ırkı dışındaki yerli halklarından biri olarak kabul edilen Elamlılar sayesinde yazıyla tanışan Akamenişler, ilk olarak yazıyı başkent Şuş'ta kullanmışlardır. Elamlılar, Asur veya Akadlılardan aldıkları her türlü kültürü İran'a getiren ve bu birkaç medeniyet arasında köprü görevi gören jeo-kültürel bir öneme sahiptirler. Şuş'ta yapılan arkeolojik kazılar sonucu elde edilen yaftalar, bu topraklarda çocuklara yönelik eğitim ve öğretimin binlerce yıllık geçmişi olduğunu gösteriyor. *Atara-Uktuh* ve *Milyan* kazılarıyla gün ışığına çıkarılan kil tabletlerin birinde çivi yazısıyla yazılmış “*küçük bilge adam*” tabiri dikkate şayandır mesela. Aynı arkeolojik kazılar sonucu elde edilen tabletlerde bu dönemde “*Kurtaj*” adı verilen savaş esiri çocukların var olduğu ve bu çocukların kısa süreli bir eğitimin ardından yarı resmi statüyle şahların hizmetinde çalıştırıldığı yazılıdır. Küçük yaşlarına rağmen ağır işlerde çalıştırılan bu çocuklar gerek sosyal, gerekse kültürel hiçbir haktan yararlandırılmamış ve söz konusu Kurtajlardan olma çocuklar da aynı kaderi paylaşmak zorunda kalmıştır. Bazı esir çocuklar, saray efradının emrinde çalıştırılmıştır.^[2] Mezkûr dönemde çocuk sahibi olmak evlenmek gibi övünç vesilesi ve toplum nezdinde kişiye değer kazandıran bir tür eylem olarak kabul edilmiştir. Erkek çocukları babaları için kaçınılmaz bir gelir kapısı olmuştur ve bu çocuklar savaş sırasında Şah'ın önemli silahlarından birine dönüşmüştür. Akamenişler gibi patriarkal toplumlarda çocuklara gösterilen ilgiden kız çocukları ise pek yararlanamamıştır. *Şehinşah* [Şahlarşahi] veya yerel şahlar, çocuk başına peşinen kan parası ödüyormuş gibi en fazla erkek çocuğa sahip babaları her yıl çeşitli hediyelerle ödüllendirmişlerdir. Erkek çocukları beş yaşından itibaren, babanın özel gözetiminde büyümüş ve beş yaşından itibaren özellikle dini ağırlıklı eğitim almaya başlamıştır. Eğitim hakkı sadece zengin ve aristokrat sınıfa mensup çocuklara hastır o dönemde. Çocukların eğitim gördüğü merkezlerinin, pazar veya halkın yoğun olduğu yerlerden uzak tutulmasına özen gösterilmiştir zira çocukların, avam ağız ve kültürüyle büyümesi istenmemiştir.

¹ Bahar, Mehrdad, *Pejûhişî der Esatir-i İran*, Tahran 1367 hş., s. 270.

² Muhammadi, M. H. Ghaeni, Zohreh, *Tarihii Edebiyat-i Kudekan-i İran*, Tahran 1384 hş., c.1, s.123.

Dönemin eğitim merkezleri ya tapınaklar olmuştur ya da tapınakların yakınında ders için özel olarak yaptırılmış merkezler kullanılmıştır.^[3]

Zerdüştlüğün ortaya çıkışından sonraki dönemde ise toplum, tamamıyla sosyal katmanlara bölünmüş ve bu sosyal bölünmüşlük çocukları da etkilemiştir. Zerdüştlüğün resmi din olarak kabul edildiği Sasaniler döneminde özgür ve esir olmak üzere iki sınıf çocuk oluşmuş, aynı şekilde özgür olanlar da etnik olarak ast ve üst şeklinde iki farklı kimlik kazanmıştır. Mesela *Ari* ırkına mensup kişilerin hâkim olduğu dönemlerde Part ve Medlerden olma çocuklar, üstün ırk kabul edilerek savaş sanatları dışında, bilhassa didaktik birtakım ayrıcalıklardan yararlanmışlardır. Ast ırka mensup olanlar ise birer tebaa olmaktan öteye geçememiştir. Üst ırkı oluşturanlar kendi aralarında Hanedan Ailesi, Aristokratlar, Muğlar [din adamları], Askerler ve Feodaller olmak üzere beş farklı sınıfa ayrılmıştır. Ortaya çıkan bu katmanlar toplumda bir tür geri kalmışlığa, duraklamaya neden olmuş ve bu duraklama çocuğun gelişimini sekteye uğratmıştır. Örneğin; ziraatla uğraşan bir ailenin çocuğu toplumun alt sınıfından sayıldığı için Şah'ın özel izni olmadan kesinlikle okuma yazma öğrenmesine izin verilmemiştir. Böylelikle çocuğun eğitim hakkı sınırlandırılmış veya kaderine razı olup toplumsal konumuna bağlı yaşamaya mahkûm edilmiştir.^[4] Edebiyat tezkirelerinde Firdevsi'den rivayet edilen; “*ayakkabıcının oğlu ilim öğrenmekten mahrumdu*” adlı meşhur şiir, Sasaniler dönemindeki statükoya işaret etmektedir.^[5] Herkes içinde bulunduğu sosyal sınıf dairesinde çalışmak zorunda bırakılmış; baba, kendi işi neyse onu oğluna öğretmekle yükümlü kılınmıştır. Dini inancı gereği de gerek çocuk gerekse ebeveynler, Tanrının [*Ahuramazda*] kendilerine uygun gördüğü sosyal sınıfın dışına çıkamamıştır. Çiftçi çocuğuna çiftçilik, öğretmen öğretmenlik, işçi de işçilik öğretmek zorunda bırakılmıştır.^[6] Pek yaygın olmazsa da birisi, ait olduğu sosyal sınıfta değil de başka üst bir sınıfa ait ayrı bir sanat veya zanaatla uğraşmak istediğinde, şahların özel iznini almak zorunda kalmış ve Muğlardan oluşan *Şuranın* huzurunda yapılan belli birtakım zorlu deneyleri geçebildiği takdirde sınıf atlamasına müsaade edilmiştir. Söz konusu dönemde çocukların yedi yaşından itibaren eğitim aldığı, aynı dönemde yazılmış *Dinker* adlı kitapta

³ Durant Will, *Tarih-i Temeddün*, çev. Ahmet Aram, Tahran 1370 hş., s. 63.

⁴ Nefisi, Said, *Tarih-i Temeddün-i İran-i Sasani*, Redaktör, Abdülkerim-i Corbezedar, Tahran 1384 hş., s.13-14.

⁵ Ferahani, Hamid Rıza Şahabadi, *Mukaddemei ber Edebiyat-i Kudek*, Tahran1382 hş., s. 65.

⁶ A.g.e., s. 66.

belirtmiştir.[7] Her ne kadar Herodot ve diğer bazı tarihçiler eğitim yaşının 5 olduğunu söylemişlerse de 7 ila 15 yaş arasının *akıl yılı* olarak nitelendirildiği dönem, yine bu dönemdir. Herodot Tarihinde yazıldığı üzere erkek çocukları beş yaşına kadar babalarına bırakılmış, bakımları daha çok anneleri tarafından üstlenilmiştir. Çocuk on yaşına geldiğinde, *Berşunen* denilen bir tür vaftiz ile vaftiz edildikten sonra dini eğitim almak için belli eğitim kurumlarına gönderilmiştir. Aynı dönemde yaşamış Mitraistler de on yaşına gelen çocuklarını eğitim almaları için tapınaklara bırakmışlardır. Eğitim kurumlarında çocuğa ilk olarak; Zerdüş öğretisinin temel doktrini olan *güzel söz, güzel düşünce ve güzel davranış* öğretilmiştir. Bunların dışında çeşitli dinlere mensup kişilerin çocukları ya manastırlarda ya da güneş tapınaklarında eğitim almışlardır. Eğitim kurumlarında verilen eğitimin dışında özellikle dinsel motifli her türlü eğitimden birinci derecede babalar sorumlu tutulmuştur. Çocuklar baba mesleğini ancak on beş yaşından sonra öğrenebilmişlerdir. Genel olarak o dönemdeki çocukların ortak öğrendiği şey savaş sanatıdır diyebiliriz, fakat eşraf çocuklarından bazılarının idarecilik ve devlet işleri gibi birtakım özel dersler verildiği yazılmıştır.[8] İslam öncesi döneme ait çocuk eğitimi ile ilgili olarak bilgi veren eserlerin başında Firdevsi'nin *Şahname*'si yer alır. Meselâ Erdeşir Babekan döneminde çocukların *Ferhenglere* [pedagoglara] bırakıldığı ve bu Ferhenglerin özellikle Ateşgedelerin yanında yer alan eğitim kurumlarında çocuklara her türlü eğitimi verdikleri yazılıdır. Firdevsi, *Şahname*'de şöyle der:

همان کودکش را به فرهنگیان

سپردی چو بودی از آهنگیان

به هر برزن اندر دبستان بدی

همان جای آتش پرستان بدی

Ahengilerden [üst sınıftan] olsaydın

Çocuğunu Ferhengilere verirdin

Her şekilde birer okul gibiydi [oralar]

Yerleri de Ateşperestlerin yeriydi.

Bir başka yerde şöyle diyor;

7 Muhammadi, M. H. Ghaeni, Zohreh, Tarih-i Edebiyat-i Kudekan-i İran, Tahran 1384 hş., c.1, s.123.

8 A.g.e., s.11-12.

کسی کش بود مایه و سنگ آن

دهد کودکش را به فرهنگیان

به دانش روان را توانگر کنید

خرد را بدین بر سر افسر کنید

Her kimin malı- imkânı varsa,

Çocuğunu Ferhengilere vermelidir

Ruhu ilimle güçlü kılın,

Aklı başa taç edin.[9]

Nizami bu konuda şöyle diyor:

چنین بود رسم اندر آن روزگار

که باشد در آتشگه آموزگار

O dönemde adet oydu ki

Ateşgedelerde Ferhengler de olsun...[10]

Ders kitapları daha çok *Avesta* gibi kutsal kitaplar veya ona ait *Zend ve Pazend* adı verilen tefsir derslerinden oluşuyordu.[11] *Muğ, Hirbed* ve/ya da *Mobed* adı verilen din adamlarının başta okuma yazma olmak üzere, dini ilimler, astroloji, doğa ilimleri, atıcılık ve binicilik gibi savaş teknikleri, musiki, tarih ve karname yazımı [tarihi kişilerin biyografisini içeren bilgiler] ile satranç oyunları gibi çeşitli ilimleri çocuklara öğrettikleri rivayet edilmiştir.[12] Aynı dönemde çocukların eğitimini üstlenmiş bir başka öğretmen grubu da *İyesrapaiti*'lerdir. İyesrapaiti'lerin her birine, eğitmeleri için yedi ila on beş yaşları arasında değişen ellişer çocuk teslim edildiği yazılıdır.[13] Ksenophon, *Koroshname*'de çocukların sistematik şekilde eğitim gördüğüne dair vurguda bulunmuştur. Herodot tarihinde ise İranlı çocukların dönemin mahkemelerine götürüldüğü ve mahkemedeki duruşmaların kendilerine izletildiği

9 A.g.e., s. 133.

10 A.g.e., s.133.

11 Durant Will, Tarih-i Temeddün, çev. Ahmet Aram, Tahran 1370 hş., s. 63.

12 Nefisi, Said, Tarih-i Temeddün-i İran-i Sasani, Redaktör: Abdülkerim-i Corbezdar, Tahran 1384 hş., s. 39.

13 Muhammadi, M. H. Ghaeni, Zohreh, Tarih-i Edebiyat-i Kudekan-i İran, Tahran 1384 hş., c.1, s.133.

belirtiliyor.[14] Zerdüştlüğe ait kitaplardan anlaşıldığı üzere Sasaniler döneminde, anne ve babaları tarafından ev eğitimi alan çocukların, özellikle Gatalardan bölümler ezberledikleri ve ezberledikleri bu bölümleri Ateşgedelerde yüksek sesle tekrarladıkları söz konusudur. Yine bu dönemde, kimsesiz çocuklar, gelecekte önemli görevlere getirilmek üzere belirli eğitim kurumlarında yetiştirilmiştir. Arthur Emanuel Cristensen; “Mezdek hareketinin ortaya çıkmasından sonra I. Hüsrev, yetim ve kimsesiz çocukların eğitilmesini emretmişti” diye yazar.[15] Erkeklerin eğitilmek amacıyla alındığı Atesgedelere, kız çocuklarının girmesi yasaklanmış, kız çocuklarının daha ziyade evde eğitilmesi uygun görülmüştür. Gündelik ev işleriyle zamanını geçiren, dışarıya pek fazla çıkmayan kız çocuklarına evde güzel ahlakın yanı sıra dokuma ve yünden elde edilen iplerin iğne ile açılması işleri verilmiştir o dönemde. Kırsal kesimlerde tarım ve hayvancılık neyi gerektiriyorsa kız çocukları da o gerekçelerle çalıştırılmıştır. Kız çocukları ancak babalarının izniyle dini eğitim alabilmişlerdir. Bunun dışında bölgesel şartlara göre değişen kimi yerlerde kız çocukları okuyarak, Şahların danışmanlığına kadar yükselebilmıştır. Özellikle çeng gibi çalgı aletlerini kullanmalarına izin verilen kızların, her türlü müzik eğitimi almalarına müsaade edilmiştir. İslam öncesi döneme ait *Azerbad* adlı enderzname [Öğüt veren eserler] baba, oğluna şöyle seslenmektedir; “*kız veya erkek çocuğun olursa onu mutlaka ferhengilere gönder ve bu işi sakın ihmal etme. Çocuk ve kadınları sanat öğrenmekten sakındırma ki evine keder bulutları çökmesin...*”[16]

İslam öncesi dönemden elimize ulaşan öyküler de gösteriyor ki; erkekler çok genç yaşlarda önemli görevlere getirilmiştir. Erdeşir-i Babekan destanında anlatıldığı gibi *Babek*'in oğlu *Erdeşir*, çeşitli eğitim aşamalarını geçtikten sonra, henüz on beş yaşındayken önemli bir makama getiriliyor. Aynı şekilde *Sohrab*'ın, çok küçük yaşlarda dönemin ünlü pehlivanlarıyla savaştığını hakeza *Siyaveş*'in küçük yaşta savaş tekniklerini Rüstem'den öğrendiğini Firdevsi'nin *Şahneme*'sinde görmek mümkündür. Öyle ki *Siyaveş*'in babası *Keykavus*, hayattaki en değerli varlığı olan oğlunun bir an önce büyümesini ve toplumun değer gören sınıfı arasında yer almasını istiyor. Hakeza *Yadigar-ı Zeriran* kitabında, *Zerir*'in yedi yaşındaki *Bestur* adındaki oğlunun, ölen babasının

14 A.g.e., s. 136.

15 Christensen, Arthur Emanuel, İran der Zeman-i Sasaniyan, çev. Reşid Yasemi, Tahran 1385 hş., s. 232.

16 Muhammadi, M. H. Ghaeni, Zohreh, Tarih-i Edebiyat-i Kudekan-i İran, Tahran 1384 hş., c.1, s.134.

intikamını almak için Şah Geştasb'tan izin istediğini, çocuğun, savaşa gitmesine izin vermeyen Şahtan gizli savaşa gittiğini, babasının intikamını aldıktan sonra da ordu komutanlığına getirildiğini görüyoruz. [17]

FABL HİYAYELERİN İLHAM KAYNAĞI; DİREKHT-İ ASURİK [ASSURİYAN TREE]

İslam öncesi Fars çocuk edebiyatına örnek gösterilebilecek edebi metinlerin başında, Türkçeye *Asurik Ağacı* diye çevirebileceğimiz *Direkht-i Asurik* adlı metin gelir. Sasaniler döneminde Pehlevice yazılmış bu manzum metin, *hurma ağacı ile keçi* arasında geçen münazarayı konu edinir. Taraflardan birinin hayvan oluşu ve bu hayvanın rakibiyle atışması metni, gerek çocuklar gerekse de yetişkinler için bir tür *yarı fabl* hikâyeye dönüştürmüştür. Bu eser ayrıca *Hacivat Karagöz* tarzı müzikal oyunlar için de gayet uygundur.[18] Bazı araştırmacılar, metnin yazılmadan önce nesilden nesile rivayet edilen folklorik bir ezgi [folk song] olduğunu söylemiştir.[19] *Direkht-i Asurik*'in iki kahramanı ve/ya da unsuru vardır. Bu kahramanlardan keçi, özellikle hayvancılıkla uğraşan dağ insanını temsil ederken karşısında yer alan hurma ağacı ise tarımı temsil eder ve bunlardan her biri temsil ettiği işçi sınıfının, topluma ve/ya da insanlığa hizmetinin daha fazla olduğunu övünerek ispat etmeye çalışır. Hayvancılığın sembolü olan keçinin üstünlüğü ile biten ve okunduğu ya da dinlendiği takdirde çocuklar için heyecanlı bir hikâyeye dönüşen *Direkht-i Asurik*, her ne kadar çocuklara tarım ve hayvancılığın yararını anlatarak didaktik bir yön kazanmışsa da arka planda tarım ile hayvancılığın ve buna bağlı olarak sürdürülen yaşam koşullarının savaşını konu edinir. Hayvancılığın, tarıma üstün geldiğini *Ahd-i Atik*'te [Tevrat] zikredilen *Habil* [bir çobandır ve hayvancılığı sembolize eder] ile *Kabil* [çiftçiliği ile tarımın sembolüdür] kıssasında da görmek mümkündür.[20] *Hurma*, *Sami* ırkından gelen *Asurlar* için vazgeçilmez kutsal bir yiyecekken, keçiden elde edilen süt, yün, et ve diğer ürünler bölgede var olmuş *Medler* için hayati öneme sahiptir. *Sidney Smith* gibi kimi araştırmacılar metindeki kahramanların dinleri temsil ettiğini belirtir. Buna göre keçi *Zerdüştlüğü*, *hurma ağacı* ise *Asur ve/ya da Babillerin inancını* temsil eder.

17 A.g.e., s. 135–136.

18 Mokaddasi, Ehsan. Power's Discourse in Assuriyan Tree. Yayınlanmamış makale.

19 Ruhü'l-emini, Mahmud, Nemudha-yi Ferhengi ve İçtimai der Edebiyat-ı Farsi, Tahran 1375 hş., s. 28.

20 A.g. e., s. 30.

Hakeza keçinin katı tutum ve pervasızlığını onun Mezdaperestliğine, hurma ağacının yenilgisini ise Divperestlerin kaçınılmaz yenilgisine yorumlar Smith.[²¹] Olayın zihinsel arka planında coğrafik olarak yan yana yaşamış iki ırk -Asurîler ile Arilerin- arasındaki ekonomik, politik ve dini anlaşmazlıklar yattığı açıktır. İranlıların Mezopotamya kültüründen ictibas ettikleri bu metne benzer metinlerin, Akad ve Sümer yazılarında da görüldüğü, fakat bu kültürün Asur paganizmini bastırmak isteyen Zerdüşter tarafından kullanıldığı belirtilir. Bir başka oryantalist araştırmacı Bartholomae, mezkûr metnin 3000 yıldan fazla sözlü geçmişi olduğunu belirterek, Sasaniler döneminde, Aşkani-Sasani lehçeleriyle karışık bir Pehlevice ile yazıldığını belirtmiştir. İlk bakışta nesir şeklinde yazıldığı düşünölmüş bu metnin şiirsel özellikler taşıdığını, bazı beyitlerinin yedilik, bazılarının on birlik, bazılarının da altılık hece ölçüsüyle yazıldığını ilk tespit eden kişi Benveniste'dir. Henning, Benveniste'nin, şiirde hece ölçüsü olduğu görüşünü kabul etmemekle birlikte metnin, accentual [vurgulu] olduğunu ileri sürmüştür.[²²] Hece ölçüsüne uygun vurguların olması, şiir dili açısından, metni, Zerdüşterlerin kutsal Gatalarına benzetmiştir.[²³]

Aşağıda bazı bentlerinin tercümesini vereceğimiz metin, şiir dili açısından oldukça sade ve son derece primitif bir zihin akışı ile yazılmıştır. Mesela metnin üçüncü bendinde, hurma ağacının yaprağı, şekil itibarıyla kamyşa, meyvesi de tatlılık açısından üzüme benzetilmiştir [3. Bent]. Aynı şekilde bakire bir vücut, beyaz ve çekici oluşu itibarıyla keçinin göğüs ve boynuna, hurma ağacı da yerinde sabit duruşu ile çuvaldıza benzetilmiştir [117. Bent]. Metinde yer yer atasözleri ve deyimler de göze çarpmaktadır. [112 ve 113. Bentler] Aynı şekilde ölümler mahallesi şeklinde, muhtemelen mezarlık için kullanılmış mecazi tabirler de vardır. Toplam 121 bentten oluşan bu metinde birbiri ile ilintili kelimelerin indeksli şekilde zikredilmesi, ezberlenmesinin kolay olması, aynı şekilde didaktik yönünün korunması için olabilir. Bu özelliği ile metin, sadece fabl hikâyelere örnek olmakla kalmaz, didaktik edebiyat metinlerine de örnek gösterilebilir. Metnin terminolojik kelimeleri genel itibarıyla; yiyecek, içecek, giysi, sazlar, kokular, binek hayvanlarının eyeri ile savaş mühimmatları, yaşam materyalleri, yazım sanatına dair sözler ve dinsel

²¹ Nevabi, Mahiyar, Direkht-i Asurik, Tahran, Furûher, 1363 hş. s. 10. Geniş bilgi için bkz. Sidney Smith, Notes on the Assyrian Tree, School of Oriental Studies Bulletin, c. 4, s. 69-76, London, 1926-28.

²² Tafazzoli, Dr. Ahmed. Tarih-i Edebiyat-ı İran Piş ez-İslam, Tahran 1383 hş., s. 256.

²³ Nevabi Mahiyar, Direkht-i Asurik, Tahran 1363 hş., s. 24.

terimlerden oluşur.[²⁴] Münazaradaki anlatım tarzı ana tema yapısını besler niteliktedir. Üçüncü tekil şahıs diliyle ilk altı bendine kadar monolog bir giriş yapılmış, ardından diyalog şeklinde devam ederek her iki varlık [hurma ağacı ile keçi] ve bunların faydaları, anlatanın dünya görüşüne göre betimlenmiş sonra da aynı kişi münazarayı *kendini* sembolize eden keçinin üstülüğünü ile yine monolog yaparak bitirmiştir. Her ne kadar form açısından tarafsız bir münazara gibi görünse de içerik açısından taraf tutulduğu bellidir. Başlangıç ve bitiş açısından ise önce hurma ağacı, ardından keçiyi tanıtmaya eksenli olduğu söylenebilir. Anlatan kişi taraflardan birini anlatmakla kalmıyor, olayın geçtiği mekâna da [Fırat nehrinin kenarına] dikkat çekiyor. Münazarada hurma ağacının bitmek bilmez dayatmaları, keçinin dehası ve zekâsı ile çelişiyor ve keçiyi tartışmaya davet ederek münazarayı başlatıyor hurma ağacı:

1. Bent: -Bir ağaç açmış,

Suristan [Asuriyan] topraklarında

2. Bent: -Kökü kuru[ymuş]

Başı ise taze

3. Bent: -Yaprağı kamyşa benzer,

Meyvesi üzüme

5. Bent: -O uzun ağaç

Keçi ile savaşmış

6. Bent: -Senden üstünüm ben,

Sana benzeyen şeylerden [demiş]

8. Bent: -Krallar yer beni

Her yeni meyve verdiğimde

10. Bent: -Süpürgeyi benden yaparlar

Evi ülkeyi [toprağı] temizlemek için

14. Bent: -İpi benden örerler

Ayağımı bağlamak için

²⁴ A. g. e., s. 258.

15. Bent: -Ağacı benden alırlar
Boynunu vurmak için
16. Bent: -Çiviyi benden yaparlar
Kafana çakmak için
18. Bent: -Yazları gölgem
Kralların başına düşer
19. Bent: -Şerbetim büyüklere
Tatlım, görkemli kişilere [içecektir]
22. Bent: -Kuşlara yuva benim
Yolculara gölge ben
27. Bent: -Meyvemden yer herkes
İyice doymak için
28. Bent: -Söyleyince bunları
O asurik ağacı
29. Bent: -Keçi cevap vermiş,
Boynunu uzatarak
30. Bent: -Sen misin benimle savaşıyor?
Sen misin bana savaş açan?
38. Bent: -Tüm bu yaptıkların için mi?
Başın böyle eğik durursun?
51. Bent: -Sütü benden alırlar?
Tanrılara tapmak için
54. Bent: -Ve de omza atılan
Elbiseyi
56. Bent: -Kemerini benden yaparlar
Ortasına da bir inci oturturlar

59. Bent: -Derimi alır kırba yaparlar
Çöle ovaya götürürler
60. Bent: -Sıcak yaz gününde
Serin suyu benden içerler
66. Bent: -Mektubu benden [derime] yazarlar
Divanlara tomarı da
99. Bent: -Sütümden peynir
Yoğurt, kaymak yaparlar
100. Bent: -Ayranımı alıp kralın
Sarayına koyarlar
102. Bent: -Cengi, vini, kenarı,[²⁵]
Udu, tamburu benden yaparlar
104. Bent: -Yine görüyorsun bak
Üstünüm senden
105. Bent: -Keçiyi pazara götürseler
Para eder
106. Bent: -On dinarı olmayan
Keçiye yaklaşamaz [bile]
107. Bent: -Hurmaya iki peşize[²⁶]
Ancak çocuklar alır
111. Bent: -Sana dediğim
Bu altın sözler
112. Bent: -Yaban domuzun önüne
İnci atmaktır

²⁵ Tef ve çembere benzeyen deriden yapılmış müzik aletleri.

²⁶ Altın ya da gümüş olmayan, tenekeden yapılmış değersiz para...

113. Bent: -Veyahut sarhoş deveyi

Tutmaya çalışmak gibi bir şeydir.

116. Bent: -Taze otlar yerim ben,

Serin çeşmelerden su içerim

117. Bent: -Sen burada pörsümüştü

Çuvaldıza benzersin...

Yukarıda verdiğimiz örnek bentler, metindeki güç gösterisini, aynı şekilde iki unsur arasındaki çekişmeyi gösteriyor. Bu çekişmeden keçi zaferle ayrılıyor. Metnin genel dokusundan insan olduğu anlaşılan üçüncü tekil şahıs, keçinin zaferini açıklarken nispeten aşağılayıcı bir ifadeyle de hurma ağacının yenildiğini ifade ediyor:

118. Bent: -Keçi zaferle ayrıldı bu savaştan,

Hurma ise yerinde kala kaldı...

İslam öncesi döneme ait olup içerik olarak Direkht-i Asurik metnine benzer başka metinlerde mevcuttur. Bunlardan en önemlisi İran Yahudilerince İbranice yazılmış Rez ü Miş [Üzüm ağacı ile koyun] adlı altmış bir bentten oluşan metindir. Fakat bu metin Direkht-i Asurik metni kadar edebi değildir. Daha ziyade sözlü edebiyata has bir metindir. Mezkûr metin de aynen Direkht-i Asurik gibi *Pehlevi Metinler Mecmuasında* basılmış ve günümüz Farsçasına çevrilmiştir. [27] Bu metne göre; kuraklık zamanında tüm hayvanlar açlıktan ölür geriye sadece koyun kalır. Koyunun sahibi alır onu büyük bir bahçeye bırakır, ondan sonra koyun başlar ağaçların yaprağını yemeğe. Tesadüfen bahçedeki bir üzüm ağacı ile karşılaşır, üzüm ağacı kendisine az yemesini tavsiye eder ve böylelikle münazara başlar. Her ikisi de kendi yararlarını bir bir sayar, hikâyenin son bentlerinde okuyucuya; baştan aşağı dert ve keder olan bu dünyaya aldanmaması, böbürlenmemesi şeklinde öğütler verilir. [28]

27 Tafazzoli. Tarih-i Edebiyat-ı İran Piş ez-İslam, Tahran 1383 hş., s. 258-259.

28 Ruhü'l-emini, Mahmud, Nemudha-yi Ferhengi ve İctimai der Edebiyat-i Farsi. Tahran 1375 hş., s. 40-42.

DİDAKTİK EDEBİYAT METİNLERİ; ENDERZNAMELER [29]

İslam öncesi dönemde yazılmış olup dönemin çocuk edebiyatına örnek gösterebileceğimiz diğer bir edebiyat türü de enderznamedir. *Öğüt ve/ya da nasihat veren yazılar* anlamına gelen enderznameder, eğitimi hedefleyen dini-ahlaki [etik] emirnamelerdir. İslam öncesi döneme ait enderznamederin hepsi Sasaniler döneminde yazılmıştır. Bu dönemden önce yazılı enderzname - arkeolojik kazılarda bulunan birkaç kil tablet dışında- yoktur. Sasaniler döneminde enderzname yazmak edebi bir gelenek halini almıştır. Sasanilerden günümüze ulaşan enderznamederin hepsi aynı değildir. Bazısı sadece birkaç bentten oluşurken bazısı da oldukça hacimlidir. Bunlar arasında en hacimli olanı *Dinkerd* kitabının altıncı defterinde yer alır ve 100 sayfadan fazladır. Didaktik özellikler taşıyan enderznameder, hemen hemen her ulusun edebiyatında vardır. Zira hepsi de insan tecrübesine dayanmaktadır. Sade ve akıcı bir dille yazılmış olan enderznameder esasen sözlü edebiyat kategorisine girerler ve nesilden nesile aktarılırken birtakım değişikliklere uğramışlardır. Bu yüzden yazarını ve yazım tarihlerini kesin olarak bilmek oldukça güçtür. Mevcut enderznamederin genel itibarı ile başlıkları yoktur, olanlar da ya katipler ya da metni redakte edenler tarafından atılmıştır. [30] Tafazzoli, ilk eğitim çağındaki çocukların eğitim ve öğretimini amaçlayan enderznamederde görülen çift yönlü anlatım ya da üstü kapalı değinmelerin bilerek olduğunu ve okuyucunun dikkatini çekmek için yazıldığını belirtirken, bunun o döneme has edebi bir özellik olduğunu söyler. [31] Enderznamederden bazısı şahlar, dönemin devlet büyükleri ile din adamlarının yazdığı enderznamederdir. Bazıları da sadece çocuklar ve gençler için yazılmış olup ders kitabı olarak ateşgede veya diğer eğitim merkezlerinde okutulmuştur. Pehlevi edebiyatı araştırmacıları, bugüne kadar çeşitli enderznameder olduğunu, hepsinin ana temasının birbirine benzediğini belirtmişlerdir. [32] Bunlar arasında en çok bilineni *Enderzname-i Kudakan [Çocuklara Öğütler]* adlı metindir. Pehlevice yazılmış enderznameder arasında çocuğa yaşam tarzını öğretip, gündelik hayatta yapması gerekenleri anlatan en önemli metin budur. Bu metnin Pehlevice aslı kaybolmuş olup sadece Avesta

29 Günümüzde İslam öncesi dönemden kalma pek çok enderzname mevcuttur. Fakat konumuz gereği bunların sadece çocuklarla ilgili olanlarını inceleyeceğiz.

30 Tafazzoli, Tarih-i Edebiyat-ı İran Piş ez-İslam, Tahran 1383 hş., s. 181-184.

31 A.g. e., s. 199.

32 A.g. e., s. 184.

yazısına çevrilmiş transkiribi mevcuttur. [33] Aşağıda tercümesini vereceğimiz metnin giriş kısmında, söz konusu disiplin kurallarının, eğitimcilerin [ferhenglerin] ya da eğitim merkezinden sorumlu kişilerin emriyle yazıldığı belirtilmiş ardından çocukların gündelik olarak yapması gereken; “*sabah uykudan kalkınca ne yapılmalı? Okula nasıl gelmeli, eve nasıl dönmeli*” gibi davranış kuralları yazılmıştır.[34] Bu metin aynı zamanda dönemin yaşam tarzını da gösteriyor. Unutmamak gerekir ki bu kurallar mecmuası sadece eğitim hakkına sahip eşraf çocuklarına aittir o dönemde.

Enderzname-i Kudekan:

Okulun büyüğü çocukların görevini şu şekilde emretmiştir:

Her gün, gecedan yani güneş doğmadan önce yataktan kalkın. El ve yüzünüzü su ile yıkayın. Vaktinde okula gelmek için yola çıkın. Okula ödevlerinizi yapmış olarak gelin. Okuldayken ferhengi [öğretmen] gözünüz, gönlünüz, kulağınız ve diliniz ile dinleyin. Okuldan çıkınca ferhengin size öğrettiği gibi dikkatli yürüyün. Sizi seven iyi insanlara saygı gösterin. Eve vardığınızda nasihatlere uygun davranın. Asla anne ve babanızı üzmezin. Kız veya erkek kardeşinize, kölelerinize, bakıcılarınıza ve binek hayvanlarınıza eziyet etmeyin. Onlara gereken saygıyı gösterin ve sakın anlaşamazlık etmeyin. Yemeğe çağrıldığınızda burnunuzu temizleyin ve ellerinizi yıkayın. Yemeği önünüze koyup oturun. “İtaât Yezeh Medeh” ve “Eşm-û Hev” duasını üç kez okuduktan sonra yemeğe başlayın. Yemek yedikten sonra... Kalktığınız yeri sessizce düzeltin. Suyu elinize dökün ve yüzünüzü [sofraya] öne doğru uzatarak vesperğemi [kadeh] başınıza dakin. Şarabı size verildiği kadarıyla için, verilmediği takdirde sakın ısrar etmeyin. Yemek sırasında bir şeyler söylemek istediğinizde üç kez “Eşm-û Hev” ve iki kez de “Yeta Ehu Veiryev” deyin. Vesperğemi elinize alın ve sessizce konuşun. Dişlerinizi söylendiği gibi yıkayın ardından enderze[nasihate] uygun şekilde oturun.

Güzel uyuyun ve sağlıklıyla kalkın. Okula sevinçle gelin...

Yine aynı konulara işaret eden bir başka enderzname ise şöyle deniliyor:

³³ A.g. e., s. 193.

³⁴ Mohammadi, Mohammad H. Ghaeni, Zohreh, Tarih-i Edebiyat-i Kudekan-i İran, Tahran 1384 hş., c.1, s. 172.

Siz çocuklara güzel selam verip hoş bir nasihat edeyim mi? Hirbedestandan[din okulu] çıkınca doğruca eve gidin. Yolda gördüğünüz köpek, eşek ve kuşları itmeyin ve onlara eziyet etmeyin. Sizi sevenlere saygı gösterin ve onlara güzel bir dille cevap verin. Eve vardığınızda anne ve babanızın karşısında el pençe divan durun. Size ne derlerse itaat edin, nasihate uygun şekilde onlarla konuşun ve onlar söylemedikçe sakın oturmayın.

Yemeğe buyrulmadan önce burnunuzu silin ve ellerinizi yıkayın. Yemeği önünüze koyun...

Güzel uyuyun ve sağlıklıyla kalın. Okula sevinçle gelin.

Sonraki gün yine güneş doğmadan önce el ve yüzlerinizi üçer kez, tuvalette ise kuralına uygun şekilde yedişer kez su ile yıkayın. İyi yıkayın ama. Eşhin vakti ibadetini zamanında yerine getirin. Eğer ferhengten dayak yerseniz zarar görmezsiniz. Eğer o gün okula gitmezseniz pişman olursunuz. Sizi uyarmadığı için pişman olursunuz. Yaşınız yirmisine gelince bilgelerin, din adamlarının veya vezirlerin huzuruna çıkarıldığınızda bilginizi sımayacaklardır. Eğer cevap veremezseniz insanlar yüzünüze bakar ise yere! [35]

Enderzname-i Azerbad Mihrsipendan:

Azerbad Mihrsipendan, II. Shapor döneminin en yüksek dini mevkiinde bulunmuş mobedler mobedir. Kendisine nispet verilen üç tane enderzname vardır. Bunlardan ilki aşağıda tercümesini vereceğimiz oğlu Zerdüşte seslendiği metindir. İkincisi ölmeden önce dünya halkına seslendiği enderzlerdir. Üçüncüsü ise *Rivayet-i Pehlevi* kitabının 62. bölümünde yer alan enderzleridir. Birinci enderzname Azerbad, Tanrıdan kendisine bir çocuk vermesini istiyor. Çocuğu olunca da ona, kendi peygamberi Zerdüş'tün ismini veriyor. Sonra da ona kısa kısa öğütlerde bulunuyor. Genel ahlak kurallarını içeren bu öğütler içerisinde; “*Kendin için istemediğini başkası için de isteme*” gibi bugün atasözüne dönüşmüş birtakım ibareler de mevcuttur.[36]

³⁵ A.g. e., s.173.

³⁶ J. Amoozgar. Pahlavi Language, Literature, Grammatical Sketch, Texts and Glossary. Tahran 1382. pp. 35-36. Aynı şekilde bkz: Tafazzoli, Tarih-i Edebiyat-i İran Piş ez-İslam, Tahran 1383 hş., s. 181-186.

-Denildiğine göre Azerbad'ın çocuğu olmuyordu. Bu yüzden Tanrıdan yardım istedi. Kısa bir süre sonra Tanrı yardımına koştu ve bir oğlu oldu. Kendi peygamberine benzesin diye adını Zerdüşt koydu ve ey oğul, kalk, sana bilgi öğreteyim dedi ona:

-Oğlum, düşüncen iyi olsun. Sürekli iyi düşün. Sakın günah olan bir şeyi düşünme. Zira insan sonsuza kadar yaşamaz, sen sürekli minûyi [kutsal] olana tutun.

-Kız veya erkek çocuğun olursa onu mutlaka ferhengilere gönder ve bu işi sakın ihmal etme. Çocukları ve kadınları sanat öğrenmekten sakındırma ki evine keder bulutları çöküp de pişman olmayasın.

-Anne babanı aziz bil ve yaşadıkları müddetçe onlara itaat et. Erkek kişi, çalılıkta yatan aslana benzer, hiçbir şeyden korkmaz, fakat anne babası öldü mü erkek dahi olsa dul bir kadına benzer, herkes onu sağlar, onu küçük görür ve o hiçbir şey yapamaz.

-Mutlu yaşamak istiyorsan sabahları erken kalk!

-Bak oğul, sana nasihatımı iyi dinle; insanoğlunun yaptığı en iyi ve büyük iş aklını kullanmasıdır. Her şeyini kaybetse de insan onu kaybetmemeli...

-Çocuğunu kesinlikle okula gönder, gönder ki okuma yazma öğrensın, bilgilensın.

-Ve ey oğul sana diyorum; halka en iyi şekilde aklınla yardım edebilirsin.

-En iyi bahşış halkı eğitmek ve onlara bilgi vermektir.

-Kendın için iyi bilmediğini başkaları için de iyi bilme.

-Ve bil ki kuyuya ilk düşecek kişi, başkasının kuyusunu kazan kişidir...^[37]

Enderzname-i Uşner-îdana:

Çocuk ve gençlere hitap eden bir başka endernazme de Enderzname-i Uşner-îdana adı verilen metindir. *Avesta*'da ismi geçen ve asıl adı *Uşner-îdana-i Kiyani* olan bu şahıs, adından da anlaşılacağı gibi [dana=bilge] bilge bir insandır. Ona nispet edilen enderznamer *Dinker*d kitabından alınmıştır. Şah

▫ Muhammadi, M. H. Ghaeni, Zohreh. Tarih-i Edebiyat-i Kudekan-i İran, Tahran 1384 hş., c.1, s.174.

Keykavus'un müşavirlerinden olan Uşner-îdana, *Bendehishn* kitabında belirtildiğine göre, adı geçen şahın hükümeti döneminde öldürülmüştür. Uşner-îdana enderznamesi toplam 56 bentten oluşur. Öğrencilerinden birisi kendisine yaşam kültürünü nasihat etmesini rica eder, o da onun bu ricasını yerine getirir ve dünyadaki büyüklük, iyilik, kötülük ve alçaklıkları birer birer sayar onun için. Genel ahlak kategorisine giren bir enderzname türüdür.^[38]

Enderzname-i Puryutkeşan:

Bu enderzname on beş yaşına gelen her Zerdüşt delikanlısının öğrenmesi gereken dini kuralları beyan eder. Giriş bölümünde, iyilikler tanrısı Ahuramazda ile kötülükler tanrısı Ehrimen arasındaki düalist diyalektik zikredilir. Ardından farklı teolojik konular işlenir. Soru cevap şeklinde açıklanan din felsefesinden sonra sıra öteki dünya inancına gelir. Ölümünden sonraki hesap günü, Çinved köprüsünden geçiş [İslamdaki Sırat köprüsü] Sushyans'ın [İslamdaki Mehdilik inancı gibi] gelişi ve yeniden yaratılış konuları ele alınır. Ardından; günde en az üç kez ateşgedeye gitmek gibi ibadî tavsiyeler yapılır. Her ne kadar dinsel bir metin gibi gözükse de içinde genel ahlak kuralları ve ahlak felsefesi de işlenmiştir. İlim öğrenmek için çaba sarf etmek, başkalarıyla alay etmemek, anne, baba ve eğitmeni üzmemek gibi eğitici tavsiyeler verilmiştir.^[39]

Enderzname-i Hüsrev ve Ridek:

Sasani dönemi İran şahlarından Hüsrev Perviz'e nispet edilen küçük bir enderznamedir. Asıl adı *Hüsrev Kuvatan ve Ritek* ^[40] olan bu enderznamede, *Hoş Arzu* lakaplı genç bir çocuk ile Hüsrev arasında geçen dialog anlatılır. Babasını kaybettikten sonra çeşitli ilimler öğrendiğini iddia eden Hoş Arzu, Şahtan kendisini eski günlerde olduğu gibi eğitmesini ister. Şah kendisine on üç tane soru sorar, tüm sorulara doğru cevap veren genç çocuk, bu kez de şahın deneyinden geçer. Şah kendisinden iki tane aslanı sağ yakalamasını ister. Bunu da başarıyla yerine getiren genç çocuk, Şah tarafından sınır muhafızları komutanlığına getirilir. İlk bakışta dini bir enderzname gibi görünse de dolaylı

▫ Tafazzoli, Tarih-i Edebiyat-ı İran Piş ez-İslam, Tahran 1383 hş., s. 186.

▫ A.g.e., s. 188-189.

▫ Kubadın oğlu Hüsrev ile Genç Kölesi. Ritek veya bugünkü telaffuzu ile Ridek, Pehlevicede köle çocuk anlamına gelir.

şekilde gençlere hitap eder ve gençlere ilim ve sanat öğrenmelerini öğütler. Şöyle ki; eğer bir çocuk ailesini kaybederse veya ailesi dağılacak olursa, bu kişi eğitim almış bir çocuk veya iyi öğrenim görmüş bir delikanlı ise ilim ve bilgi ışığında yitirdiği güzel günlerini mutlaka bulur. Bu enderznamenin bazı bölümleri İslam sonrası dönemde Sealibî tarafından Arapçaya çevrilmiştir. Aynı zamanda Sasani dönemi eşraf yaşantısından da kesitler sunan bu enderzname, diğer enderznamerler gibi *Pehlevi Metinleri Mecmuasında* Farsça tercümesi ile birlikte mevcuttur.[41]

...*Vaspûher* adlı genç bir delikanlı elini göğsünde tutarak *Şehinşah* hazretlerinin karşısında durdu. *Şaha* saygıda bulunduktan sonra şöyle dedi: *Ben ünlü zengin bir ailenin çocuğuyum. Babam ben daha küçük yaşlarda iken öldü, annemin tek çocuğu bendim. Bana çok iyi baktı annem. Korudu, gözledi beni. Güzel yemeklerle büyüttü, kıymetli giysiler giyindim. Vaktinde ilim öğrenmem için beni okula yolladı. Orada Avesta okudum, Zend öğrendim. Güzel yazı yazmayı o kadar güzel öğrendim ki bugün güzel ve hızlı yazan mahir bir yazıcı usta bir hatip oldum. Biniciliği ve atıcılığı iyi biliyorum. Mızrak atmakta da mahirimdir. Ven, tanbur ve barbed [42] gibi müzik aletlerini çalabiliyorum. Dans eder, şarkı söylerim, çekame [43] okurum. Satranç ve tavlada üzerime yoktur. Ama ne yazık ki bugün ailem dağılmış durumda, annem cennete nail oldu, tek umudum sizsiniz, siz ancak bana o günlerimi geri verebilirsiniz. Şah, Ridek'in [çocuğun] sözlerini duyunca bir an saçmaladığını düşündü. Ardından onu sınıdı. Ona güzel yemeklerin isimlerini, güzel elbiseleri, güzel kokuları ve en güzel müziklerin hangisi olduğunu sordu...*[44]

Yukarıdaki enderznamerler dışında İslam öncesi dönemde İran'da çocuk eğitim ve öğretimi amacıyla yazılmış fakat günümüzde metinleri yok olmuş başka enderznamerler de vardır. Bunlardan biri *Zadan Fereh* adlı enderznamedir. İbni Nedim *el-Fihrist* adlı eserinde bu enderznameden söz etmiştir. Bir başka rivayete göre İbni Mukaffa döneminde *Edebü'l-veciz li'l-veledi's-sağîr* adıyla Arapçaya çevrilen enderzname, söz konusu enderznamedir.[45] Günümüze yazılı şekilde gelmeyi başarmış enderznamerlerin kahir ekseriyetinde, çocukla ilgili bölümler veyahut çocuğun duygu ve düşünce dünyasına seslenen, onların

¶ Tafazzoli, Tarih-i Edebiyat-ı İran Piş ez-İslam, Tahran 1383 hş., s. 289-290.

¶ Bir tür telli çalgı aleti.

¶ Rubai tarzı şiirler.

44 Muhammedi, M. H. Ghaeni, Zohreh, Tarih-i Edebiyat-i Kudekan-i İran, Tahran 1384 hş., c.1, s.179.

45 A.g.e., s.175.

dil düzeyine inebilen, anlama ve kavrama becerisine seslenen paraflar vardır ve bu durum İslam sonrası dönemde yazılan eserlerde de görülmektedir.

BİR BİLMECELİ HİKÂYE ÖRNEĞİ; YUŞT FERYAN ve AHT

Her halkın mazisinde olduğu gibi İran'ın mazisinde de son derece zevkli, çocuğa düşünme becerisi kazandıran, ondaki merak duygularını uyandıran bilmece vardır. Halk edebiyatlarında son derece önemli yer tutan bilmece, kimi zaman karşımıza kısa şiirler halinde çıkarken kimi zaman da bir hikâye arasında karşımıza çıkar. Sözlü edebiyatın vazgeçilmez türlerinden biri olan bilmece, kadim Fars edebiyatının da vazgeçilmezleri arasındadır. Sasanilerin son dönemlerinde Pehlevice yazıya dönüştürülen Yuşt Feryan ve Aht adlı hikâye de bunlardan biridir. Kökleri çok eski dönemlere uzanan bu hikâye, genel hatları ile Avesta'nın *Aban-yeşt* bölümünde [82 ve 83.Bentler] de zikredilmiştir. Avesta'nın bildirdiğine göre Yuşt, Zerdüştinine mensuptur ve Pehlevi literatüründe hesap gününde insanları sorguya çekecektir. Aht ise Zerdüştinine muhalif, acuze bir din adamıdır; katil, zorba ve diktatördür, aynı zamanda "Büyücü" lakabı ile anılır. Hikâyeye göre, Aht, yetmiş bin asker ile bir şehre varır. Bu şehir bilmece kabiliyetiyle ünlü bir şehirdir. Aht şehri kuşatır ve içindekileri ölümle tehdit eder. Şehir ahalisinin tek bir kurtuluşu vardır, o da on beş yaşından küçük bir delikanlının Aht'ın sorularına doğru cevap verebilmesidir. [Yukarıda, antik İran'da akıl yılının on beş olarak kabul edildiğini belirtmiştik] On beş yaşından küçük olup Aht'ın sorularına doğru cevap veremeyen yüzlerce çocuk öldürülür, derken sıra Yuşt Feryan adlı henüz on beş yaşını doldurmamış küçük bir çocuğa gelir. Yuşt'u Aht'ın huzuruna getirirler. Aht ona 33 soru soracağını, bilirse şehri ahali ile serbest bırakacağını, bilmezse hepsini öldüreceğini söyler. Yuşt, Aht'a, "Eğer sen de benim üç soruma cevap vermeyi kabul edersen, buyur sorularımı" der ve böylelikle hepsi bilmecelerden müteşekkil sorular başlar. Yirmi dokuzuncu soruya geldiğinde Yuşt cevap veremez. Biraz düşündükten sonra Aht'a, "dinimize göre sıkışan insana soru sorulmaz, izin verirseniz hacetimi gidereyim, ardından sorulara kaldığımız yerden devam edelim" der ve tuvalate çıkma bahanesiyle bir süre düşünme fırsatı bulur. Düşünür ve sonunda son sorunun da cevabını bulur. Bu kez de kendisi başlar büyücüye sorular sormaya. Fakat Aht, Yuşt'un soruları karşısında şaşırır, cevap veremez ve hikâyenin sonunda Yuşt'un eliyle öldürülür. Sözü geçen hikâyede Yuşt ile Aht birbirlerine çeşitli

bilmeceler sorarlar. Hikâyede; “*otururken uzayan, ayağa kalkarken kısalan hayvan hengisidir?*” [köpek] gibi akıl ve zekayı ölçer nitelikte bilmecelerin yanı sıra; “*Ahuranın yarattıklarından hangisi yürür ama adım atmaz?*” [kuş] tarzı güldüren, güldürürken de düşündüren bilmeceler vardır. Bazı bilmecelerin cevabı genel bilgiye dayalı, bazılarının ise oldukça etiktir. Etik olanları, didaktik hikâyelere de örnek gösterilebilir; Mesela cevabı [yaşlılık] olan şu bilmece gibi; “*İnsanların saklamak isteyip de saklayamadıkları şey nedir?*”^[46]

Yuşt Feryan ve Aht hikâyesi kısa cümlelerden oluşan, oldukça sade ve akıcı bir nesir ile yazılmıştır. Hikâyede büyücünün on beş yaşından küçük bir çocuğu isteyip sorularını ona sorması, İslam öncesi dönemde çocukların bilmecelere aşına olduğunu, aynı şekilde bilmece yoluyla öğrenim gördüklerini gösteriyor. Kadim İran toplumuna has birçok hikâyenin veya mitolojik olayın bilmeceler yardımıyla çözümlenmesi, bu edebi türün çocuğa, zevkli bir şekilde ulusal tarih bilinci kazandırması ve alanındaki birtakım kültürel kodları çocuğun algılamasına sunması, son derece önemli bir değer aktarımıdır.

KAHRAMANLIK ÖYKÜLERİ ve EFSANELER DAĞARCIĞI: HUDAYNAMELER

Kahramanlık destanlarını günümüz çocuklarının kavrayacağı şekilde tekrardan yazmak, gerek ulusal kimlik yaratmak gayesiyle onlara belli bir tarih bilinci vermek adına, gerekse bilgi dağarcıklarını artırmak amacıyla yapılmış olsun, çocuk edebiyatında önemli bir metafor kabul edilir. Zira çocuklar, henüz çocukluk dönemlerinde iken sözlü veya yazılı kahramanlık öyküleri ve/ya da efsaneleriyle tanışacak olurlarsa, bu sadece okuma zevklerini artırmakla kalmaz aynı zamanda kendilerine verilmek istenen kültürel kodları, ileri yaş dönemlerinde kavrama ve içselleştirmelerini de kolaylaştıracaktır. Modern İran çocuk edebiyatının önemli bir bölümünü oluşturan bol efsaneli kahramanlık hikâyeleri, bu ülkedeki çocuk edebiyatının en önemli besin kaynağıdır, hatta omurgasıdır diyebiliriz. Bugün İran’da İslam öncesi döneme ait olan *Yâdgâr-i Zerîrân*, *Karneme-i Erdeşir-i Babekan*, *Dâstân-i Behrâm-i Çûbîn*, *Rustem ü İsfendiyâr* gibi yarı tarihî kitaplar ile İslam sonrası dönemde kaleme alınan fakat köken itibarıyla yine İslam öncesi döneme dayanan *Semek-i Ayyâr*, *Dârâbnâme*, *Tûtînâme*, *Kelîle* ve *Dimne* gibi birtakım yapıtlar, çocukların anlayacağı şekilde

tekrar yazılmış olup onların anlayacağı dile uyarlanmıştır. İslam sonrası dönemde Arapça ve/ya da Farsça yazılmış klasik Fars edebiyatı ürünlerini besleyen çeşitli kaynaklar arasında, mazisi Hint ve İran kavimlerinin birlikte yaşadığı dönemlere kadar uzanan ancak Sasaniler döneminde yazılan kahramanlık hikâyeleri de vardır. İslam öncesi kahramanlık hikâyeleri dendiğinde akla ilk gelen eserlerin başında hiç şüphesiz *Hudayname*ler gelir. *Hudayname*ler, İslam öncesi dönemde özellikle Aşkani-Sasani dönemlerinde saraydaki tarihi olayların yazıldığı resmi defterlere verilen isimdir. Bu defterlerdeki tarihi olaylar, saraydaki kimileri tarafından efsanelerle harmanlanarak ezberlenirdi ve içerisindeki kahramanlık hikâyeleri eğlence meclislerinde yüksek sesle okutulurdu. Bunlar arasında en çok bilinen *Hutaynamek-i Pehlevi* adlı eserdir. Firdevsi’nin *Şahname*’yi yazarken yararlandığı en önemli kaynak kitap olarak gösterilen bu eser aynı zamanda Pehlevi edebiyatının en önemli tarih kitabı olup bazı bölümleri tarihî ve sosyal konularda birer belge niteliğindedir. İçerisinde sözlü destan anlatımında zikrolunan savaşlar, kahramanlık hikâyeleri, İran şahlarının soy kütüğü ile çeşitli dönemlere ait olayların efsanelerle karışık bilgileri bulunan bu eser, hicri dördüncü asırda Abdullah b. Mukaffa tarafından *Siyeru’l-mulûk* veya *Siyeru’l-mulûki’l-Furs* adıyla Arapçaya çevrilmiştir. İbni Nedim’in bildirdiğine göre *Hudayname*’nin dokuz farklı tercümesi vardır. Bu tercümelerin en eskisi İbni Mukaffa’ya aittir. *Hudayname*’yi Arapçaya çeviren bir başka isim de Muhammet b. Cehimi Bermeki’dir. Gerek Mukaffa gerekse Bermeki, her ikisi de tercümelerinde Zerdüştlükle ilgili birtakım dinsel ve kültürel öğeleri çıkarmış veya sansür etmişlerdir. Aynı şekilde Taberi, Mes’udi, İbni Kuteybe, Belazuri, Hamza-i İsfehani ve Sealibî gibi İslam dönemi tarihçileri için kaynak kitap olmuştur. Mes’udi-yi Mervezi, Ebu Mueyyed-i Belhi, Ebu Ali Belhi ve Ebu Mansuri gibi şehname yazarları da *Hudayname*’den yararlanmışlardır. Firdevsi ölümsüz eseri *Şahname*’sini yazarken, Ebu Mansur’un nesir şeklinde kaleme aldığı *Şahneme*’den yararlanmıştır. *Hudayname*’nin ilk yazım tarihi bilinmemektedir, fakat dönem olarak Enûşirvan döneminde yazılmaya başlandığı tahmin edilmektedir. Zira mezkûr dönem, Pehlevi tarihinin altın çağını yaşadığı, tercüme, telif ve edebi hareketliliğin en yoğun olduğu dönem kabul edilir. Her dönemde hacmi artırılan ve üzerine eklemeler yapılan *Hudayname*’ye zamanla Şahların otobiyografileri de eklenmiştir. Her şah döneminde farklı konular eklenmiş ve bu şekilde İslam sonrası döneme kadar ulaşmış ender kitaplardan birisidir *Hudayname*. Mesela İslam ordularına yenilen

⁴⁶ Tafazzoli, Tarih-i Edebiyat-ı İran Piş ez-İslam, Tahran 1383 hş., s. 251-255.

III. Yezdgerd'in Merv'de bir değirmencinin eliyle öldürüldüğü bilgisi *Hudayname*'den alınmıştır. Bu da kitabın İslam sonrası dönemde bile yazılmaya devam ettiğini gösteriyor. *Hudayname*'nin yazımında dönemin Süryani kaynaklarındaki mevcut bilgilerden de yararlanılmıştır. *Hudayname*'de tarihi olaylar dışında kısa hikmetli sözler, hutbeler ve şahırların vasiyetlerine de yer verilmiştir. *Hudayname*'nin Pehlevce aslı kayıptır, fakat İran tarihine ilişkin yazılmış Arapça ve Farsça eserler ile buna bağlı olarak Firdevsi'nin *Şahname*'sinde bu kitabın ne gibi unsurlardan oluştuğunu tespit etmek mümkündür. Yazarların dünya görüşüne göre şekillenmiş olan bu kitapta, İranlı ve İranlı olmayan [İran dışındaki ulusların mitolojisinden alınma] iki çeşit efsane ve/ ya da destan türü vardır. *Hudayname*'deki sosyal, siyasal ve kültürel gelişmeler daha ziyade vezirlerin emri ile yazılmışken, dinsel vurgular da mobedler tarafından eklenmiştir. Büyük Sasani aileleri bu kahramanlık destanlarının yazımında önemli roller üstlenmişlerdir.^[47]

KADİM BİR MASAL KİTABI: HAZAR EFSAN

İslam öncesi dönemde Pehlevce yazılmış veya Hintçe, Aramca gibi başka dillerden Pehlevceye tercüme edilmiş pek çok mensur eser vardır. Bu eserler arasında özellikle doğu halkları nezdinde önemli bir üne sahip olan, bin bir gece masalları olarak bildiğimiz *Hazar Efsan* gelir. Bin Efsane anlamına gelen Hazar Efsan, İbni Nedim'in bildirdiğine göre İslam öncesi dönemde yazılmış en eski masal kitabıdır. Hikâyeye göre; *Fars kralı Şehriyar, Hindistan ile Çin arasındaki bir bölgede hüküm sürer [eserin daha sonraki biçimlerinde Şehriyar'ın Hint ve Çin'de egemenlik sürdüğü yazar]. Şehriyar karısının kendisini aldattığını öğrenir ve buna çok öfkelenir. Zamanla tüm kadınların sadakatsiz ve nankör olduğuna inanmaya başlar. Önce karısını öldürtür, sonra da vezirine her gece kendisine yeni bir eş bulmasını emreder. Her gece yeni bir eş alan Şehriyar, geceyi geçirdikten sonra tan vakti girer girmez kadınları öldürtür. Bir süre bu böyle devam eder. Derken vezirin akıllı kızı Şehrazad bu kötü gidişata son vermek için bir plan kurar ve Şehriyar'ın bir sonraki eşi olmaya karar verir. Evlendikleri gecedan başlayarak hizmetçisi Dinazad'ın da yardımıyla her gece Şehriyar'a güzel ve heyecanlı masallar anlatır. Şafak vakti geldiğinde de hikâyenin en heyecanlı yerinde anlatmayı keser. Hikâyenin*

sonunu merak eden Şehriyar, ertesi gece devam edebilmesi için o gecelik Şehrazad'ın öldürülmesini erteler. Kitabın sonuna kadar Şehrazad'ın Şehriyar'a anlattığı masallar yer alır. Sona gelindiğinde Şehrazad üç erkek çocuk doğurmuştur ve evlenmelerinin üzerinden uzunca bir süre geçmiştir. Kralın kadınlara olan öfkesi dinmiş, Şehrazad'la birlikte kadınların sadakatine inanmıştır. Böylece Şehriyar önceki emrini de kaldırır... Kitabın, Behmen Şah'ın kızı Hoday için kaleme alındığını rivayet eden İbni Nedim'den başka Mes'udi de anlatım olarak bin geceye sığdırılmış yaklaşık 200 hikâyeden oluşan bu eski Fars masal kitabının ismini Arapça *Elf leyle ve leyle* [binbir gece masalları] olarak kullanırken, bunun aynı zamanda Hintçe ve Rumca'ya çevrildiğini belirtir. Kitabın orijinal kısmı İslam öncesi Fars hikâyelerinden oluşan kısımdır, fakat ilk olarak hicri 8. yüzyılda Mısır'da Arapçaya çevrildikten sonra ve zamanla Bağdat ve Mısır'da anlatıla gelen hikâyelerinde üzerine eklenmesiyle İslam dünyasında sevilerek okunan, gerek küçükler gerekse büyükler için güzel bir masal kitabına dönüşmüştür. Kitabın orijinal haliyle günümüzdeki hali arasında büyük fark vardır. İslam'ın ruhuna aykırı gelen, özellikle erotik veya müstehcen motiflerin çıkarılarak yerine başka hikâyelerin eklenmesi kitabın orijinalliğinin iyice yitirilmesine neden olmuştur. Kitabın ilk modern Arapça derlemesi 1835'te yine Kahire'de yapılmıştır. Modern Arapça derlemesini ise Kaçarlar döneminde ilk olarak Abdülatif-i Tasuci günümüz Farsçasına çevirmiştir. Eserde şiirsel, komedik ve trajedik masaların yanı sıra, aşk hikâyeleri, tarihi ve dini hikâyeler de mevcuttur. Aynı şekilde hayalî veya mitik yer ve karakterlerle beraber gerçek yer ve karakterler de yer alır. Çoğu kez hayalî ve gerçek kişiler, olaylar ve yerler harmanlanmıştır. Örneğin eserdeki birçok hikâyede göze çarpan baş karakter Abbasi Halifesi Harun Reşid'dir. Bazen Şehrazad'ın anlattığı bir hikâyede geçen bir kahramanın kendine has bir hikâyesi ve o hikâyenin de içinde de farklı bir hikâye olabilir. Bu özelliği ile eser, zengin biçimde farklı tabakalardan oluşur. Popüler kültürü de etkileyen eser bir bütün olarak ya da içerdiği hikâyeler tek tek filme alınmış benzer edebi eserlerin yazılmasına ilham kaynağı olmuştur. Hazar Efsan dışında yine bir masal kitabı olan Hazar Destan adlı benzer bir eserin varlığından söz edilir ki İbni Nedim her iki kitabın birbirinden farklı olduğunu belirtir. Tarih süresince Hazar Efsan tercümesi bir çok kez taklit edilmiştir. Kitabın tercümesini ilk kez taklit eden kişi İbni Abdûs-i Cehşiyari'dir. Cehşiyari Hicri dördüncü asırda Arap, İran ve Rum hikâyelerine benzer başka halkların

⁴⁷ Tafazzoli, Tarih-i Edebiyat-ı İran Piş ez-İslam, Tahran 1383 hş., s. 269-274.

hikâyelerini derlemek istemiş, fakat sadece 480 masal derleyebilmiş, gerisini getirmeye ömrü yetmemiştir.^[48]

Sonuç olarak, çocuk edebiyatına has verilerin, 2000-2500 yıllık bir maziye dayandığı Pehlevi Edebiyatının ve / ya da bunun özellikle İslam sonrası şekillenmeye başlayan Fars edebiyatının, nasıl ve ne gibi kaynaklardan beslendiği, gerek sözlü gerekse yazılı ne gibi bir kültür mirasına sahip olduğu açıkça görülüyor. Bugün itibarıyla çocukların, kökeni çok eskilere dayanan masal, hikâye, bilmece, şiir ve müzikal gösterileri anlamalarını sağlamak, onların tarihle aralarında sağlam bir bağ kuracaktır. Bu yönde yapılacak her türlü çalışma, çocukların kavrama becerisini daha da artıracığı gibi onlara edebiyatın derin evrensel mesajının çok eskilere dayandığını da öğretecektir.

⁴⁸ Tafazzoli, Tarih-i Edebiyat-ı İran Piş ez-İslam, Tahran 1383 hş., s. 297-299.